

PASIRINKIMAI: DVIEJŲ MENININKIŲ KŪRYBINIAI IEŠKOJIMAI ABIPUS GELEŽINĖS UŽDANGOS

Elona Lubytė

VILNIAUS DAILĖS AKADEMIJA

„UNESCO“ KULTŪROS VADYBOS IR KULTŪROS POLITIKOS KATEDRA

Maironio 6, LT-01124 Vilnius

lelona@email.lt

Straipsnyje, taikant lyginamąjį tyrimų metodą, pirmą kartą gretinamas dviejų lietuvių menininkų, kūrusių abipus geležinės uždangos, Elenos Urbaitytės-Urbaitis (1922–2006) ir Kazimieros Zimblytės (Kazės) (1933–1999) rašytinis ir kūrybinis palikimas. Dėmesys sutelkiamas į menininkų *pasirinkimus* – kūrybinius ieškojimus, vykusius skirtingose geopolitinėse sistemose: socializmo, politiškai reglamentuotos planinės ekonomikos (LTSR¹/Kazimiera Zimblytė) ir kapitalizmo, demokratinių rinkos santykių (Amerika, Niujorkas/Elena Urbaitytė-Urbaitis) aplinkoje.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: *pasirinkimai, geležinė uždanga, okupacijos ir emigracijos traumos, atsivėrimo ir atsiribojimo kūrybiniai ieškojimai.*

Šio pasakojimo herojės – dvi abipus *geležinės uždangos*, skirtingose geopolitinėse sistemose gyvenusios ir kūsios valingos, vienišos² lietuvių menininkės – Elena Urbaitytė-Urbaitis ir Kazimiera Zimblytė (Kazė).

Elena Urbaitytė-Urbaitis (1922–2006) gimė Kaune, advokato Igno Urbaičio (1896–1952) ir Elenos Bražionytės (1899–1990) šeimoje. Būsimosios menininkės mama su seserimi Ona augo Peterburge, jos tėvas

dirbo caro Nikolajaus II arklidžių vedėju, o po 1917 m. bolševikų perversmo šeima grįžo į Lietuvą. 1930 m. Urbaičių šeima persikėlė gyventi į Šiaulius, čia gimė sūnūs Algirdas (1931–1987) ir Liudvikas (g. 1933), Urbaitytė baigė mergaičių gimnaziją. Pareigingą skautė, vasaras leidusi Palangoje, mamos sesers šeimai priklausančiame Astravo dvare (kur visam gyvenimui užsimezgė draugystė su pussesere Rita Variakojyte-Kigoliene (1912–2009)), Pelikso Bugailiškio vadovaujamo Šiaulių „Aušros“ muziejaus etnografinių ekspedicijų dalyvė jau paauglystėje susidomėjo menu. Gimnazijos baigimo atestato įteikimo dieną vokiečių kariuomenė įžengė į pirmą kartą TSRS okupuotą Lietuvą.

1 Tekste vartojamos ne šiandienos, o *šaltojo karo* geopolitinės apibrėžtys – LTSR, TSRS, socializmas, kapitalizmas ir kt.

2 Abi nesukūrė šeimos, neturėjo vaikų. Kazimiera Zimblytė XX a. 7 deš. pradžioje buvo išteikėjusi už tapytojo Vincento Gečo, tačiau santuoka ilgai netrukusi iširo.

Pasirinkusi menininkės kelią Urbaitytė 1941–1943 m. studijavo tekstilę³ Kauno taikomosios dailės institute. Meno mokslus tęsė 1944 m. pasitraukusi į Vakarų karo nualintoje Europoje, vėliau – Amerikoje. Baigusi studijas visą gyvenimą derino darbinę (dailės dėstymo pradinėje mokykloje) ir kūrybinę praktikas. Stiliškai margoje, sparčiai kintančioje kūryboje menininkė atliepė visas, gyvai ir laiku⁴ pažintas XX a. Vakarų meno kryptis: nuo sezaniško postimpresionizmo, abstraktaus ekspresionizmo, poparto, oparto, analitinio kubizmo, konstruktyvizmo iki minimalizmo nuostatų. Turininiu požiūriu asociatyvioje plastinėje raiškoje siekė „sujungti dviejų kontinentų kultūros bruožus: ilgą humanitarinės pakraipos Europos meno istoriją ir Amerikos technologijos amžių“⁵.

Kazimiera Zimblytė (Kazė) (1933–1999) gimė Briedžiūnų kaime, iš sulenkėjusio krašto kilusio, 1927–1932 m. keliavusio po Pietų Ameriką, dirbusio Brazilijoje Antano Zimblio (1903–1967) ir Karolinos Pivraitės (1908–1977), augusios Lokinės dvare, kuriame tarnavo tėvas (būsimos menininkės senelis), šeimoje. „Iš dvaro ir ta lenkų kalba ir tas *honoras*“⁶, kuriuo kūrėja išsiskyrė viešai pripažintų, ideologinei sistemai *tarnaujantiųjų* LTSR menininkų bendruomenėje. Baigė dar Ukmergės mergaičių gimnaziją. 1952–1956 m. studijavo tekstilę LTSR valstybiniame dailės institute (dabar – Vilniaus dailės akademija). Iš studijų metų prisimena keliones po Lietuvą su Vilniaus universiteto etnografinėmis ekspedicijomis. Joms vadovavo tuometinis Istorijos ir etnografijos muziejaus direktorius

3 1943 m. vokiečiai uždarė visas Lietuvoje veikusias aukštąsias mokyklas.

4 Skirtingai nei pasilikusieji anapus *geležinės uždangos*, Sovietų okupuotoje Lietuvoje, kuriems, tarp jų ir Zimblytei, teko tinkintis skurdžiomis informacijomis, juodai baltų iliustracijų nuotrupomis.

5 „Pusvalandis prieš kelionę. Skulptorė ir tapytoja Elena Urbaitis kalbina Ramutė Rachlevičiūtė“, in: *Literatūra ir menas*, 1992 rugsėjo 26, p. 9.

6 Ona Kunskenė, „Apie Kazę“, in: *Kazė. Akimirkos*, Vilnius: „Lietuvos aidas“ galerija, 2005, p. 90.

Vincas Žalėnas, vežiojęs studentus po dar išlikusias etnografines kaimo sodybas, senus dvarus, bažnyčias, „kur būdavo liūdna ir saldu nuo atsivėrusių begalinių lobių“. Įgijusi tekstilininkės diplomą kurį laika dirbo audinių raštus projektuojančia dailininke tekstilės fabrikuose. Nusivylusi taikomąja kūryba susidomėjo tapyba⁷, tapo viešame meno gyvenime nepripažįstama, tačiau aktyvia „tyliojo modernizmo“ sąjūdžio dalyve. Savo plastinius ieškojimus sutelkė į abstrahuotai (minimaliai) įvaizdinamus tikėjimo (tuometinėje ateistinėje visuomenėje drausto/netoleruoto) ir gamtos pasaulio motyvus.

Plėtotas panašiu metu (dešimtmečio skirtumu) abipus *geležinės uždangos* – LTSR ir Amerikoje (Niu-jorkas) – rašytinis ir kūrybinis menininkų palikimas atveria XX a. antros pusės istorinių lūžių akivaizdoje atsivėrusiųjų *pasirinkimus*, leidžia sugretinti skirtingose politinėse sistemose vykusius modernizacijos procesus. Svarbu pažymėti, kad vertybinius menininkų *pasirinkimus* „lėmė „ikifeministinės epochos samprata, kad į „aukštojo“ meno pasaulį moteris, pasirinkusi „moteriškas“ išraiškos priemones, nepateks“⁸. Tuo metu, kai Urbaitytė-Urbaitis neabejoja, jog „svarbiausia ne moterų ir vyrų santykis, o <...> asmeninis aktyvumas, sugebėjimas susiorganizuoti ir veikti savo paties labui...“, pripažįsta, kad „amerikiečiai, <...> yra dideli individualistai, tai ir moterys turi puikias sąlygas savajai individualybei plėtoti. Šiandien, manau, amerikietės dailininkės yra daugiausia pasiekusios, patyrusios pasaulyje...“⁹. Tokių galimybių anuometiniame LTSR meno pasaulyje moterys neturėjo. Čia dominavo sistemai *tarnaujantys* vyrai, greta kurių antiideologiniai Zimblytės kūrybiniai ieškojimai likdavo oficialiai nepripažinti, nepastebėti.

7 Galbūt menininkės susidomėjimą tapyba lėmė trumpai XX a. 7 deš. trukusi santuoka su tapytoju Vincentu Geču.

8 Solveiga Daugirdaitė, „Aliutė Urbaitytė kalbasi su Elena Urbaitis“, in: *Dailė*, 2012/1, p. 48.

9 „Pusvalandis prieš kelionę“, p. 9.

1. Kazimiera Zimblytė sveikina Eleną Urbaitytę-Urbaitis su parodos *Plienai dabar* atidarymu, 1966, Techninės bibliotekos kiemelis, Vilnius, Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 678, b. 59, l. 2

Kazimiera Zimblytė congratulates Elena Urbaitytė-Urbaitis on the opening of her exhibition *Steel now*, 1966, courtyard of Technical Library, Vilnius

Abi menininkės buvo pažįstamos¹⁰, sekė ir vertino viena kitos kūrybinius ieškojimus¹¹. Su abiem kūrėjomis teko bendrauti ir bendradarbiauti¹². Po Zimblytės

- 10 Elenai lankantis Lietuvoje susitikdavo Marijos Ladygaitės-Vildžiūnienės, Vlodo Vildžiūno namuose, „Lietuvos aidų“ galerijoje.
- 11 Pirmosios jų personalinės parodos vyko Atgimimo pradžioje 1988 m. Vilniuje: Kazės – Dailės parodų rūmuose (dabar – ŠMC), Elenos – LTSR dailės muziejuje.
- 12 Su Kaze susipažinau 1997 m. rengiant parodą *Tylusis modernizmas Lietuvoje 1962–1982*, bendradarbiau su „Lietuvos aidų“ galerija rengiant pirmąjį jos kūrybos katalogą ir dienoraščių publikaciją. Su Elena susipažinau 1992 m. jos skulptūros *Erdvės skrydis* prie Vilniaus spaudos rūmų atidaryme, bendradarbia-

mirties, talkindama jos palikimą tvarkiusiai „Lietuvos aidų“ galerijai, susipažinau su menininkės 1948–1997 m. dienoraščiais. Tai keli mokykliniai sąsiuviniai ir daugiau nei 1500 lapelių, trapių popieriaus skiaučių su pastabomis/pastebėjimais lietuvių-lenkų kalbomis bei piešiniais¹³. Vykdamas Urbaitytės-Urbaitis testamentu išsakytą valią, rengiant jos kūrybos devyniasdešim-

- vau rengiant jos šviesos konstruktyvų ŠMC 1997 m. ir piešinių M. K. Čiurlionio dailės muziejuje 2000 m. parodų katalogus.
- 13 *Kazė. Akimirkos*, Vilnius: „Lietuvos aidų“ galerija, 2005.

tmečiui skirtą parodą¹⁴, į rankas pateko 1945–1999 m. dienoraščiai (trys užrašų sąsiuviniai), trikalbiai, rašyti lietuvių, vokiečių, anglų kalbomis, bei Lietuvos Respublikos literatūros ir meno archyve saugomas rašytinis menininkės palikimas¹⁵, paskutiniaisiais gyvenimo metais rengtos atsiminimų knygos *Nubaustieji. Igno Urbaičio ir jo artimųjų likimas okupuotoje Lietuvoje*¹⁶ rankraštis.

Ruošiant publikaciją remtasi šiais šaltiniais, viešai skelbtais menininkų pasisakymais, jų kūrybos vertinimais, artimųjų bei draugų atsiminimais, patirtimi, sukaupta rengiant Lietuvos XX a. istorinių, politinių, kultūrinių įvykių lentelę¹⁷, nagrinėjant nūdienos meno gyvenimo pokyčius¹⁸.

Pristatant ir gretinant šaltinius dėmesys buvo sutelktas į:

Istorinių lūžių akivaizdoje menininkų išgyventas

bei kūrybos raišką veikusias politinės emigracijos ir okupacijos traumas;

Abipus *geležinės uždangos* plėtotų *atsivėrimo* (Urbaitytė-Urbaitis) ir *atsiribojimo* (Zimblytė) kūrybinių *pasirinkimų* skirtumus;

Kūrybos sklaidos abipus *geležinės uždangos* savitumus.

APIE POLITINĖS EMIGRACIJOS

IR OKUPACIJOS TRAUMAS

Karui baigiantis sąjungininkams padalijus Europą¹⁹, Winstonas Churchillis 1946 m. kovo 5 d. kalboje Fultono koledže (Amerika) įvardino komunizmo plėtros pavojų. Pastebėjo, kad už *geležinės uždangos* tarp Baltijos ir Adrijos atsidūrusias Centrinės ir Rytų Europos valstybes, jose gyvenančius žmones vis griežčiau kontroliuoja Tarybų Sąjunga. Pranešėjas pirmą kartą pavartojo mūsų herojų likimus ir pasaulio geopolitinę pasidalijimą nusakančią *geležinės uždangos* sąvoką, prabilo apie grėsmes, kurias Baltijos (Lietuvos, Latvijos, Estijos) valstybių gyventojai jau buvo išgyvenę per pirmą TSRS okupaciją 1940–1941 m.²⁰.

Urbaitytė-Urbaitis atsiminėna:

per 1940 m. pirmąją rusų okupaciją buvau <...> 7 klasėje [Šiaulių mergaičių gimnazijos – E. L.]. Kai pasirodė pirmieji rusų tankai, aš žiūrėjau į juos, stovėdama prie savo namų vartų. Tankai, ant kurių sėdėjo jauni azijietiški bruožų kareivėliai, iškėlė patrankų vamzdžius žvangėjo vienas paskui kitą. <...> Buvo justis, kad didelė svetima jėga plūsta į mūsų žemę. <...> Aš intuityviai jaučiau, jog šis atplūdis – didelių mūsų tautos nelaimių pradžia. <...> daug kas pasikeitė mūsų gimnazijoje. Privalėjome mokytis rusų kalbos, turėjome atmintinai kalti rusiškus, Stalinui pataikaujančius eilėraščius ir kiekviename žingsnyje dėkoti rusams už „išvadavimą“. <...> Turėjai pagal juos viską skirstyti į juodą ir baltą. <...> 1941 m. birželio 14 d. sužinojome, kad į gyvulinius vagonus per prievartą yra sugrūsti šimtai šiauliečių.

14 *Pasirinkimai. Elena Urbaitytė-Urbaitis. Laiko liudijimai: Kazys Daugėla, Jonas Mekas, Algimantas Kezys*, Nacionalinė dailės galerija, 2012 m. kovo 30 – gegužės 20.

15 Fondas Nr. 678. Elena Urbaitis. Kūrybos ir veiklos bylų apyrašas Nr. 1. Chronologinės ribos 1917–2006 m.

16 *Nubaustieji. Igno Urbaičio ir jų artimųjų likimas okupuotoje Lietuvoje*, sud. Elena Urbaitis, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2007.

17 Elona Lubytė, „Major Events in Lithuanian History and Culture XX century“, in: *Art of the Baltics. The Struggle for Freedom of Artistic Expression under the Soviets, 1945–1991*, editors Alla Rosenfeld, Norton T. Doodge, Wilsted and Taylor, a co-publication of Zimmerly Art Museum, 2002, p. 407–447.

18 Elona Lubytė, *Permainų svoris. Dailės vadyba Lietuvoje 1988–2006*: Mokomoji knyga dailininkams ir tiems, kurie jiems padeda, *Arx Baltica* spaudos namai, 2008.

19 1945 m. vasario 4–11 d. Livadijos rūmuose vykusioje Jaltos konferencijoje susitikę „didžiojo trejeto“ sąjungininkai – JAV prezidentas Franklinas Roosveltas, Jungtinės Karalystės premjeras Winstonas Churchillis ir TSRS vadovas Josifas Stalinas – sutarė, kad nacistinei Vokietijai kapituliavus Europa bus padalyta į keturias (JAV, JK, TSRS ir Prancūzijos) kontrolės zonas.

20 1941 m. artėjant karui iš LTSR į TSRS buvo deportuota apie 30 000 žmonių.

Nubėgau prie geležinkelio stoties ir negalėjau patikėti savo akimis. Ponia Švambrienė, mano mylima ir gerbiama mokytoja, su savo augintine buvo įgrūsta į vagoną ir šaukė pro langelį, kad kas nors jai atneštų vandens. kažkas atnešė visą kibirą, Rusų sargybinis paėmė tą kibirą, atnešė prie vagono ir išpylė ant žemės <...> vagonai pajudėjo Rytų link. Man tai buvo didžiulis psichologinis sukrėtimas. <...> negalėjau suprasti už ką baudžiami šie žmonės.²¹

Nuo patirtų „baisių vaizdų“, baigiantis karui ir artėjant naujai okupacijai, kaip politinė pabėgėlė palikdama namus, šeimą, bičiulius, kartu su maždaug 70 000 tautiečių 1944 m. vasarą iš Lietuvos į Vakarų bėgo ir dvidešimtmetė Urbaitytė. Bėgo į nežinią, be tėvo įduotų pinigų ir auksinio „Omega“ laikrodžio, pasiėmusi ir visą gyvenimą saugotus studijinius darbus, apsilvikiusi elegantišką, garsaus Šiaulių žydo siuvėjo pasiūtą paltą, šildžiusį karo nualintoje Europoje, keliantis laivu per Atlantą, atvykus į Ameriką. Pirmas emigrantės patirtis išsako iš Berlyno 1945 m. sausio 31 d. išsiųstame atvirlaiškyje vokiečių armijoje tarnavusiam meno studijų bendramokslui Pranui Lapei:

Žinai, kai dūmiau iš Lietuvos, tai brat kaip mat į Kroatiją atsidūriau ir pamačiusi, kad tas pats kaip Lietuvoje vėl kulvirščiais moviau atgal. Taip pasibaščiau po Wieną, Salzburgą, kol atsidūriau dabart. vietoje Obernberge. Įsitaisiau čia labai gerai: esu be darbo, pašau portretus, už cigaretes, odekoloną ir pan.²²

Karo pabaigos ji sulaukė Zalcburge, Austrijoje. Čia pamatė pirmus amerikiečius, kurie smarkiai skyrėsi nuo 1940–1941 m. Šiauliuose stebėtų rusų kareivių. „Jie man atrodė tarsi nusileidę iš mėnulio. Veidų išraiškos – kaip vaikų, o patys – tarsi būtų nužengę nuo amerikoniškų „Mr. Clean“ valymo miltelių dėžutės – tokie atrodė švarūs.“ Nieko nelaukdama, už paskuti-

nius pinigus iš vokiečio nusipirkusi seną surūdijusį dviratį, su mažu lagaminėliu išvažiavo Miuncheno link, studijuoti meno – pildyti savo svajonių! Susiradusi Miuncheno meno akademiją (*Akademie der bildenden Kunst*) ir pamačiusi, jog iš jos likę vieni griuvėsiai, sužinojusi, kur persikėlė mokykla, pasiėmusi tik gabalėlį duonos iš DP [angl. *Displaced Persons* arba sutrumpintai DP – lietuviai šią santrumpą ironiškai vertė „dievo paukšteliai“ – E. L.] stovyklos, išvyko į Schloss Haimhauseną. Atvykusi pamatė nepaprasto grožio pilį ir parkų apsuptą mažytį miestelį, gavusi kambarį pas kleboną, tęsė šį kartą karo nualintoje Europoje meno studijas „dvejus metus pusbadžiu gyvendama. <...> Savaitgaliais važiuodavau į Miuncheno DP stovyklą, kur draugai man pataupydavo duonos, sūrio, šiek tiek sviesto <...>“²³.

1945 m. lapkričio 11 d. būsima menininkė pradėjo rašyti dienoraštį:

Vieną dieną, eidama į lagerį siaučiant tokiai stipriai audrai, jog vos pajėgiau eiti pirmyn, ir stambiems lietaus lašams pilant į veidą iki perštėjimo, nutariau pradėti rašyti tai, ką galvoju, atseit lyg kokį dienoraštį. Žinoma, daug prisideda ir tai, jog jau daugiau kaip metai esu daugiau viena, kaip niekuomet, nors taip pagalvojus, iki šiol lyg tyčia buvo tokios sąlygos, kad visuomet esi ar gal tik išsigalvoji, kad esi viena. Turbūt didelė žmogaus egoistinė pusė, nes nori, kad jo mintis dalinai žinotų ir kitas ar išgyventų jo išgyvenimus, žodžiu, kad jis bendrautų su kitais, kartu, kad jaustų draugai ar pažįstami jo buvimą, egzistavimą. Aš turiu prisipažinti, gal kiek su širdgėla, kad jokios aplinkumos neturiu, taip pat negaliu sakyti, kad aš nejučiau ėjimo pirmyn mano asmens, gal klystu, vertybę galima nustatyti tada, kai lygini su dauguma, o aš savęs lyginti neturiu su kuomi. Vienuma, vienuma aplink.

21 *Nubaustieji*, p. 73–74.

22 Lietuvos nacionalinis muziejus, GRD 102665/9.

23 Elena Urbaitis, „Autobiografinės nuotrupos“, in: *Kultūros barai*, 2006, Nr. 8/9.

2. Elena Urbaitytė-Urbaitis, *Autoportretas*, 1946, pop., pieštukas, 23,7×15,2, Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, Mg-18235

Elena Urbaitytė-Urbaitis, *Self-portrait*, 1946

Egzistencinius išgyvenimus užaštrino žinia, kad Lietuvoje likusį tėvą suėmė ir įkalino grįžę okupantai. 1945 m. TSRS karo tribunolas nuteisė Igną Urbaitį 15 metų sunkiųjų darbų, 1952 m. jis nušautas pakeliui į darbą Taišeto lageryje.

Laikina atgaiva vienvietės išgyvenimams tapo 1948–1949 m. tapybos studijos Freiburgo (im Breisgau) dailės ir amatų mokykloje (*Ecole des Arts et Métiers*), įsteigtoje Vytauto Kazimiero Jonyno pastangomis prancūzų okupacinėje zonoje bei subūrusioje namus palikusius tautiečius.

Atsidūriau tarp daugelio savo draugų lietuvių ir tie metai praėjo kaip pasaka: džiaugėmės kiekviena diena, kūryba, bohemišku gyvenimu. Visi buvome jauni, mus jungė bendra lemtis: visi buvome praradę savo šeimas, savo žemę ir visi turėjome bendrą tikslą – studijuoti meną. <...> Pinigų beveik visai neturėjome, bet gyvenome labai puikų, turiningą ir kūrybiškai aktyvų gyvenimą.²⁴

Tačiau ir ši jaunatvišką bendrabūvio džiaugsmą temdė prarastų namų ilgesys.

Nostalgija buvo Freiburge, kuomet buvome arčiau Lietuvos, <...> kai jau visi pradėjo prarasti viltį, kad grįšim į Lietuvą. Atsirado toks beprasmiškumo jausmas. Tuo metu aš labai domėjausi Kamiu, Sartru, kadangi jie labai tiksliai išreiškė savo egzistencialistinėje filosofijoje tą epochą.²⁵

Baigus studijas, 1949 m. jai buvo paskirta Prancūzijos kultūros ministerijos metų stipendija studijuoti Paryžiuje. Tuo pačiu metu per Pasaulio studentų tarnybos fondą gavo dvejų metų Jungtinių Tautų pagalbos ir atstatymo administracijos (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*, UNRRA) stipendiją dvejų metų studijoms Alabamos (Amerika) laisvųjų menų koledže Montevale (dabar – Montevalo universitetas).

1949–1950 m. praleidusi Paryžiuje, ryžosi palikti Europą, laivu per Atlantą išvyko į Ameriką. 1950–1951 m. studijavo Laisvųjų menų koledže Montevale, mokytojavo. Netrukus persikėlė į Niujorką. Kurį laiką dirbo vaikų aukle lietuvių namuose. Nuo 1954 m. pradėjo dirbti ne ypač mėgtą, tačiau ilgam ekonominių saugumą bei kūrybinę laisvę užtikrinusį dailės mokytojos darbą Long Ailendo valstybinėje mokykloje (kur mokytojavo iki 1985), nusipirko namelį ir apsigyveno

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Iš autorės pokalbio su Elena Urbaityte-Urbaitis, 1995 06 28, rankraštis.

maždaug valanda kelio traukiniu iki Niujorko. Prisi-
mindama šiuos metus pripažįsta:

net ir neturėdama giminių Amerikoje, galėjau čia
pasilikti, man nereikėjo dirbti fabrikuose, į kuriuos
naujai atvykę lietuviai iš Vokietijos buvo priversti
eiti, kad pradėtų naują gyvenimą. Buvo užmokėta
už mano mokslą, pragyvenimą ir dar kas mėnesį
gaudavau 10 dolerių smulkioms išlaidoms. <...> nu-
tariau keltis į Niujorką, kuris buvo meno centras su
muziejais ir galerijomis. <...> turinčiam mažai pini-
gų, čia buvo nelengva. Iki tol gyvenau tik iš stipendi-
jų ir UNRRA pagalbos, beveik neturėjau supratimo,
ką reiškia, kai reikia užsidirbti pačiam.²⁶

Tačiau spalvingas Niujorko meno pasaulis ir eko-
nominis stabilumas (mokytojos uždarbis leisdavo
vasaros atostogų metu sugrįžti į Europą) neužtikrino
dvasinio/vidujinio saugumo.

Emocionaliai tu jautiesi labai vienišas Niujorke. <...>
Visi eina pakėlę galvas, visi atrodo gražiai apsirengę,
bet labai retai bendrauja. <...> Suplaukę iš viso pa-
saulio ir pabrėždami vietinės demokratijos tradicijas
gyvena pagal principą „tu manęs neliesk, ir aš tavęs
neliesiu!“²⁷.

Vienatvės pojūtį aštrino prarasta viltis sugrįžti į
laisvą Lietuvą, puoselėta kartu su kitais emigravusiais
į Ameriką bei Niujorke apsigyvenusiais tautiečiais,
įamžinta ankstyvajame Jono Meko filme „Prarasta,
prarasta, prarasta“ (1976). Viename Lietuvos vadavi-
mo klausimus 1952 m. svarsčiusiame tautiečių susiti-
kimo epizode įamžinta besiklausanti Chopino, kilno-
janti taurelę, šokanti menininkė.

Jį (egzistencinės vienatvės pojūtį) gilino nutrū-
kę ryšiai su LTSR pasilikusia šeima. „Susirašinėti su
rusų okupuota Lietuva buvo beveik neįmanoma. <...>

Dabar žinau, kad net vieno šeimos nario pasitrauki-
mas į Vakarus buvo nelaimė visai šeimai, mano bro-
liai bijojo būti išmesti iš mokyklos, vėliau – iš darbo.
Laiškai buvo pedantiškai tikrinami.“ 1976 m. pirmą
kartą po emigracijos grįžusi į tėvynę pastebėjo, „kad
parduotuvių veik nesimatė, gatvės buvo tuštokos, ret-
karčiais pravažiuodavo rusiškas automobilis. Matėsi
Lenino biustai ir didžiuliai plakatai su užrašais, maž-
daug: „Proletarai, vienykitės.<...> Pajutau, kad jų gy-
venimas yra suvaržytas, kiekvienas žingsnis sekamas,
žmonės gyvena nuolat įtarinėjami (pastebėjau, kad
mano šeima kalbasi su žmonėmis dviprasmiškomis
sąvokomis. Norint suprasti, reikia žinoti jų sistemą.
<...> Laiko tėkmė ir gyvenimas skirtingose civiliza-
cijose daro įtaką mąstymui ir formuoja pasaulėžiūrą.
Buvo sunku bendrauti su savo šeimos nariais. Man
pradėjo atrodyti, kad tremtis į Vakarus su nesibaigian-
čiu vienišumu, nuolat keičiant vietas, nebuvo tokia
sunki, kaip gyvenimas Tėvynėje“²⁸.

Tapusi aplinkybių įkaite, pasmerkta *svetimo* daliai
svečioje šalyje prisipažįsta, kad „mes, pebėgeliai iš
Lietuvos, negimėme Amerikoje, ir bent aš nesijaučiu
šimtaprocentinė amerikėnė. Tačiau, kai atvažiuoji į
Lietuvą, matai, kad ir jai nebeprisklausai. <...> nesi-
jaučiu namuose nei Amerikoje, nei Lietuvoje. Tikrieji
mano namai yra „metalinė erdvė“ – tai kūryba, kuri
išplaukia iš šiuolaikinės technologinės civilizacijos ir
santykiauja su mano prigimtimi“²⁹.

Zimblytės dienoraščiai atveria Urbaitytės-Ur-
baitis nujaučiamas gyvenimo LTSR realijas. Auganti
namuose apsupta tėvų meilės 15–18-metė gimnazistė
žinojo apie TSRS okupacijos pasekmes. Savo pažiūras
ji dėstė atvirai, su jaunatvišku maksimalumu, kuris
anuomet visai šeimai galėjo sukelti daug nemalonu-
mų. Kad ir 1950 m. vasario 16 d. dienoraštyje aptin-
kamas Gedimino pilies bokštą padabinusios trispalvės

26 Elena Urbaitis, *op. cit.*

27 Iš autorės pokalbio su Elena Urbaityte-Urbaitis.

28 Elena Urbaitis, *op. cit.*

29 „Tikrieji mano namai – metalinė erdvė“, Elena Urbaitis atsako
į dailėtyrininkės Ingridos Korsakaitės klausimus, in: *Literatūra
ir menas*, 1995 liepos 22, p. 13.

3. Kazimiera Zimblytė, *Autoportretas*, 1952, pop., pieštukas, 30×20, LATGA, Vilnius 2013

Kazimiera Zimblytė, *Self-portrait*, 1952

piešinys su prierašu „penki metai baigėsi, praėjo nuo to laiko, kaip mūsų šalį slegia sunki našta“³⁰.

Bendraklasė Gražina D-P prisimena, kad jos draugė „buvo labai puiki, nuoširdi, draugiška.

Labai mėgo piešti. <...> Ji žinojo, kad aš domiuosi politika (Gražina palaikė ryšius su partizanais, už ką greitai buvo suimta – O. K.). Padovanojo man paveikslėlį: po palinkusiu berželiu prie kapo stovi jauna mergaitė“³¹. Žinojimą apie tai, jog vyksta partizaninis karas patvirtina, dienoraščio įrašas, kaip „klasės auklėtoja ilgai kalbėjo apie politinio lavinimosi būrelį.

30 „Dailininkės Kazimieros Zimblytės jaunystės dienoraščio fragmentai“, in: *Eskizai*, Nr. 18, 2008, p. 143.

31 Ona Kunskienė, „Apie Kazę“, p. 90.

Į jį niekas nesirašė. Po ilgų ginčų auklėtoja užrašė visas miestietes. Ji suprato, kas galėtų būti į namus parvažiavusioms kaimietėms, jei pasklistų gandas apie „įsirašinėjimą“ (1948 m. spalio 21 d., ketvirtadienis)³². Šiandieną žinome, kad per 1944–1952 m. partizaninio karo laikotarpį Lietuvoje žuvo 20 101 partizanas. Apie pusę jų buvo 16–21 metų, tai yra anuomet dienoraštį rašiusios būsimos menininkės amžiaus.

Jau gimnazistės dienoraščiuose randame užuominas apie ateityje kūrybinius ieškojimus lemsiančias aplinkybes. Alternatyva okupantų ideologinei propagandai tapo tikėjimas. Atskyrus Bažnyčią nuo valstybės, persekiojant tikinčiuosius, katalikiškos vertybės buvo diegiamos bei išpažįstamos šeimoje. Apie anuometę skirtą tarp valstybės ir bažnyčios byloja dienoraščio ištrauka, pasakojanti apie sporto salėje vykusį susirinkimą, kuriame „tarybinę knygą“ gyrė Ukmergės mergaičių gimnazijos mokytojai.

Atrodė, kad ne mokytojai čia sėdi, o kažkokie baisūs sutvėrimai, visada pasiruošę pulti auką. Žinoma, gal tarp jų buvo ir susipratusių lietuvių <...>. [O] Bažnyčioje buvo gera ir jauku. Viskas atrodė taip pažįstama!.. kaip darosi baisu ir bjauru, kai pagalvoji, kad čia norėjo įrengti teatrą! Nejuo Aukščiausias leis tokią nelaimę? (1948 m. rugsėjo 17 d.)³³.

Anuomet 130 okupantų nacionalizuotų bažnyčių pastatuose buvo įrengti sandėliai arba šokių salės!

Aptinkame dienoraščiuose ir jautrumo gamtai, prisirišimo prie viso gyvenimo priebėga tapusios gimtosios Briedžiūnų kaimo sodybos liudijimus.

Užaugau ant tos žemės, užaugau besiklausydama medžių ošimo... Miško medžių... o miškas mūsų buvo maišytas; lapuočiai ir spygliuočiai. Ir dar labai daug beržų, alksnių, ir labai daug eglių. Pušų ma-

32 „Dailininkės Kazimieros Zimblytės jaunystės dienoraščio fragmentai“, p. 141.

33 *Ibid.*, p. 140.

žiau. O namuose, t. y. prie namų, augo uosiai; uosiai man yra vieni iš gražiausių medžių... Tie jų lapai ir tas mano žinojimas, kad tie medžiai yra jau pietų, jau šiltų kraštų medžiai... Šiltų kraštų medžiai visada man siejasi su apsakymais, pasakojimais mano tėvo [apie klajones po Pietų Ameriką – E. L.].³⁴

Esama mokyklinių dienoraščių įrašų, liudijančių būsimos menininkės gebėjimą abstrahuoti, pasitelkus asociatyvias sąsajas su gamtos pasauliu prabylama apie gimtinę ištikusias negandas.

Kaip gera būtų, jei visi lūkesčiai pagreitintų savo žingsnį! Gal tada niekas nesakytų, kad „dabar toks laikas“. Turbūt ir girios jau ne taip linksmai ošia, jos ošia lyg kažką pranašaudamos. Pievose jau nebėra gražių margaspalvių gelių, jos lyg bijodamos slepiasi nuo žmonių akių. Upės su ežerais – ir tie – pajuto tą ilgesį. Jų vandenys nenorom bėga į plačias Baltjūres, vargu ar ką besužinos apie savo šalies gyvenimą (1948 m. spalio 1 d., penktadienis).³⁵

Kita raiški gimnazistės dienoraščių tema – dėmesys tarpukario Lietuvos Respublikos praeičiai. Apie ką byloja mokyklinės ekskursijos į Kauną aprašymas:

Suūžė mašinos motoras, sujudėjom mes mašinoj, ir šitaip prasidėjo ekskursija į Kauną. <...> Laisvės alėja. Karo muziejus ir sodelis. Tik dabar pamačiau tą bokštą, kurį anksčiau puošė Laisvės statula, ant kurios plevėsavo trispalvė... Tik dabar... Nebuvo matyti Nežinomojo Kareivio kapo. Jo vietoje – S. Neries ir 4-ių komunarų kapai. Kokie jie neartimi ir nekelianys sau pagarbos! Toliau dvi statulos. Stovėjo ir knygnešys. Jos taip aiškiai primena praeitį, yra tokios savos, mielos, kad norisi į jas žiūrėti ir žiūrėti. Iš raukšlėmis išvogotų jų veidų galima pasisemti Tėvynės meilės. Ši

brangi vieta, kaip ir visas Kaunas, kupina lietuviškos dvasios (1951 m. gegužės 13 d., sekmadienis).³⁶

Arba užsimenama, kad mokyta ne tik iš mokyklinių vadovėlių, bet ir namuose saugomų tarpukario „Naujosios Romuvos“ komplektų.

Vakar ilgai skaičiau „N. Romuva“. „Naujoji Romuva“! Kiek daug davei man naudos, kiek daug iš tavo puslapių pasisėmiau tiesos, kiek daug radau tavyje naujienybių! „N. Romuva“ ėjo 1937–8 m. (tų metų numerius sk.), bet man turėjo didelės reikšmės. Ji man parodė aną gyvenimą ir šį – dabartinį. Jos straipsniai apie modernųjį meną man parodė, kad tie metai, kuriuose gyvena „laisvos“ tarybinės tautos, yra kalėjimo laikotarpis. Dabar norima sunaikinti tai, ką davė paskutinė moderniojo meno ir technikos pakopos. Norima grąžinti į pasaulį viduramžius ir baudžiąvą, norima atitraukti žmogų net nuo laisvų, niekieno nevaržomų svajonių. Praeityje pasiekti laimėjimai dabar naikinami kaip nereikalingos, nekultūringos liekanos. Pasižiūrėjusi į moderniojo meno sritį, aš irgi matau labai didelį kontrastą. Įvairios moderniojo meno srovės turi tiek daug laisvės, tiek daug gaivališko siautimo, kad žvelgdamas į, pvz., ekspresionistų paveikslus, pasijunti atitrūkęs nuo šios plikos dabarties, nuo žemės, ir kyląs kažkur į erdvę (1951 m. gegužės 29 d., antradienis).³⁷

Abipus geležinės uždangos atsidūrusių būsimųjų menininkų jaunystės patirčių gretinimas atkreipia dėmesį į tapačiai/skirtingas politinės okupacijos ir emigracijos traumų pasekmes, kurias lėmė geopolitiniai sistemų skirtumai, įtakoję *atsivėrimo* ir *atsiri-bojimo* laikysenomis paženklintus kūrybinius menininkų ieškojimus.

34 Kazė. *Akimirkos*, p. 5.

35 „Dailininkės Kazimieros Zimblytės jaunystės dienoraščio fragmentai“, p. 142.

36 *Ibid.*, p. 144.

37 *Ibid.*, p. 146.

4. Elena Urbaitytė-Urbaitis ruošiantis parodai, 1962, LLMA, f. 678, b. 27, l. 15–16

Elena Urbaitytė-Urbaitis preparing for the exhibition, 1962

APIE KŪRYBINIUS IEŠKOJIMUS ABIPUS GELEŽINĖS UŽDANGOS

LTSR „neklasinėje visuomenėje, kurioje yra vieninga bendraliaudinė nuosavybė ir visiška socialinė lygybė“³⁸ skirtingomis vertybėmis pagrįsta požiūrių ir nuomonių įvairovė nebuvo pripažįstama. „Liaudiškas forma, socialistinis (ideologinis) turiniu“ menas įvaizdino/ reprezentavo vieningas ideologines politinės sistemos vertybes. Didžiosios pasirengusių tarnauti sistemai menininkų kūrybiniai ieškojimai atliepė politinio užsakovo valią. O negausiai plėtotos alternatyvios, „seminonkonformistinės“, „tyliojo modernizmo“, tarp

38 Gordon Marshal, *The concise Oxford dictionary of Sociology*, Oxford, 1994, p. 399.

jų ir Kazės, kūrybinės praktikos buvo žinomos ir vertinamos pavienėse uždangose kūrėjų, humanitarinės inteligentijos bendruomenėse.

Tuo metu, kai anapus *geležinės uždangos*, Vakaruose plėtojamų liberalių rinkos santykių prigimtyje glūdėjo ne ideologinis vienlitiškumas, o „visų esamų ir galimų produkto ar paslaugos pirkėjų [bei jų poreikius ugdančių/tenkinančių paslaugų teikėjų, tarp jų ir menininkų – E. L.] visuma.“³⁹ Kas skatino naujų galimybių paiešką visose gyvenimo srityse, taip pat ir kūryboje.

Skirtingose politinėse sistemose kūrybinius ieškojimus plėtojusios menininkės susidūrė su skirtingais iššūkiais. Vertybiniu požiūriu juos galėtume sieti su menininkų pasirinktomis kūrybinėmis *laikysenomis*:

atsivėrimo, kaskart atsinaujinančiomis/kintančiomis galimybėmis (Urbaitytė-Urbaitis);
atsiribojimo, nuo vienintelio, ideologiškai reglamentuoto/viešai pripažįstamo raiškos būdo (Zimblytė).

Apie *atsivėrimą*. Vienas didžiausių Urbaitytė-Urbaitis išpūdžių atsidūrus pokario Miunchene – Paulio Cézanne'o tapybos kūriniai Naujoje pinakotekoje. „Jo idėjos, kaip modeliuoti formą ir spalvą, paimtas iš gamtos, per kubų, cilindrų ir prizmių figūras man atvėrė naujus akiračius.“⁴⁰

Tuo metu, kai:

Niujorko meno pasaulis mano [U-U – E. L.] atvykimo metu ir vėliau buvo intensyvus. Čia rasdavosi vis naujų meno srovių. Paminėsiu tas, kurios mane daugiausia domino: abstraktusis ekspresionizmas, minimalizmas su šūkiu „mažiau yra daugiau“ ir konstruktyvizmas. Imponavo Naumo Gabo min-

39 Philip Kotler, *Rinkodaros principai*, Kaunas: Poligrafija, 2003, p. 29.

40 Elena Urbaitis, „Autobiografinės nuotrupos“, in: *Kultūros barai*, 2006, Nr. 8/9.

5. Kazimieros Zimblytės personalinės parodos ekspozicija „Vagos“ leidykloje, 1968

Kazimiera Zimblytė personal exhibition at *Vaga* Publishing House, 1968

tis, kad erdvė ir laikas turi menė didelę reikšmę, Kazimiero Malevičiaus požiūris, kad visuomenėje, kuri absorbavo didmiesčio tempą ir „metalinę“ industrijos dvasią, gimsta naujas menas. Žavėjo dideli minimalistinių formatų Marko Rothko tapybos paveikslai ir Alexanderio Caldero, pasak jo paties, apytikrės žmogaus sukurtų eskizų variacijos (*aproximations*).⁴¹

Atsidūrusiai anapus *geležinės uždangos* jai teko ne slapta ieškoti rūpimos informacijos, o atsivėrusios gausybės akivaizdoje sugebėti atsirinkti, tai, kas svarbiausia. Jos *pasirinkimai* naujų galimybių akivaizdoje sietini su poreikiu neužsidaryti siaurų bendruomeninių emigrantų vertybių lauke, lygiaverčiai įsilieti į nuolat kintantį Niujorko meno pasaulį. Pranas Lapė (1921–2010) prisiminė, kad Urbaitytė-Urbaitis turėjo „labai aštrią opinį apie meną, savo žodyną ir orbitą. Ji buvo labai aštriai moderni, <...> bėgo užpakaly tos

41 „Tikrieji mano namai – metalinė erdvė“.

pačios moderniausios bangos, kas tuo metu vyko, bei pasiremiant tuo vis kažką naujo darė“⁴².

Autorės kūrybinių ieškojimų įvairovę patvirtina ir K. P. recenzija apie 1967 m. personalinę parodą Čiurlionio galerijoje Čikagoje:

Dailininkė amerikiečių meno pasaulyje 1961 ir 1962 m. pasirodė individualinėse parodose Ruth Sherman ir 10/4 Group galerijose New Yorke. Dabartinė, Čiurlionio galerijoje vykstanti meno paroda duoda lyg ir skersinį pjūvį viso Urbaitytės kelio. O tas kelias tikrai įdomus ir vingiuotas <...> Urbaitytė savo, kaip menininkės, karjeroje nevengė, vaizdžiai pasakius, persėsti iš vieno traukinio į kitą. Atseit dailininkė savo gyvąją meno raidą ėjo su laiku, nesustabarėdama vienoje vietoje. Ir pati dailininkė atvirai prisipažino, kad ji tuo ar kitu laiku „įsimylėdavo“ į tą ar kitą dailininką, į tą ar kitą srovę. Visa tai akivaizdžiai paliko regimus pėdsakus ir šioje, daugiau apžvalginėje, jos parodoje,

42 Iš autorės pokalbio su Pranu Lape, 2008 07 15, rankraštis.

6. Elena Urbaitytė-Urbaitis, *Niujorkas*, 1984, drobė, aliejus, 107,5×123, LDM, T-10325

Elena Urbaitytė-Urbaitis, *New York*, 1984

kur paskiri darbai atlikti puikiai, be priekaištų, bet jų kryptį ir techniką įvairumas lyg ir kliudo žiūrovui susidaryti autentišką Urbaitytės veidą.⁴³

Ilgainiui kiekybinės paieškos ir blaškymasis perau-ga į naują kokybinę vertę, vėlyvuosiuose meninin-kės darbuose, tapyboje, švytinčiuose aliumininiu-ose skulptūriniuose objektuose, ištapytose erdvinėse struktūrose pavyko pasiekti stilistinę vienybę.

Važiuojant miesto gatvėmis ypač į akį krinta besikei-čiančių plokštumų ir į jas projektuotų vaizdinių gau-sa. Nebaigtų pastatų kompleksas iškyla už senesnių statinių, atsispindinčių Bauhaus stiliaus dėžėse, iš ku-rių sudarytas mūsų dangaus kraštovaizdis. Supriešin-tos plokštumos, apšviestos neoninių ženklų ir pusiau paslėptų fluorescencinių šviesų, meta šešėlius ir kuria erdvės neaiškumo įspūdį. Perregima šviesa ne tik pa-deda lengviau suvokti miesto aplinką, bet ir meta ant jos kintančių spalvų spektro šešėlį. Taip susidariusios šviesos prideda mūsų suvokiamai miesto aplinkai dar vieną matmenį. Urbaitytė-Urbaitis, kuriai teko gy-

43 K. P., „E. Urbaitytės kūrybos visuma“, in: *Draugas*, 1967 lapkri-čio 11.

venti įvairiuose pasaulio miestuose, visad domėjosi mūsų technologijų visuomenės estetinėmis dvipras-mybėmis. Iš pradžių ji dirbo dailininke, bet dabar ku-ria meną, kuriame jungiamas metalas, šviesa ir spal-vos, taip siekiant išreikšti mūsų urbanistinės aplinkos estetiką. Jos dvimačiuose ir trimačiuose darbuose dera geometrinių formų aliuminio lakštai, sudaran-tys serijas viena ant kitos uždėtų plokštumų, kurios kerta viena kitą, persidengia ir gula lygiagrečiai viena kitai. Šias skulptūras apšviečia fluorescencinės švie-sos, kurios tampa neatimama skulptūros dalimi ir yra gyvybiškai svarbios mūsų erdvės suvokimui.⁴⁴

Apie *atsiribojimą*. Tuo metu, *geležinei uždangai* atskyrus LTSR kūrėjus nuo imanentinės Vakarų meno pasaulio raidos, nesutikę paklusti sistemai bei atsto-vauti jos išpažįstamas vertybes menininkai gręžiasi į praeitį (susitapatina su romantizmo epochos hero-jais), neria į privačių tikėjimo išgyvenimų, grįžimo į gamtą pomėgių patirtis. Ką liudija (patvirtina) Zim-blytės dienoraštyje išsakyti lūkesčiai.

Sulenkiu kelius prieš Visagalį taip mažoj Ostijoj, o lūpos prataria didžiojo prašymo žodžius: „Viešpatie, imk iš manęs ką nori, tik palik man tą laimę, kad ga-lėčiau būti meno genijaus vergu“. Skaitymo įpročiai „mėgo skaityti. Ne bet ką. A. Diuma, Dž. Baironas, J. V. Gėtė („Veimaro galiūnas – mano mylimasis“). Jos vertybių skalė buvo gerokai plati, ne bet kas ir drįsdavo bendrauti. Dėl to, matyt, ir išsvajotasis nesužinojo, kad jis „atitinka idealą“, kad yra jos „svajonių herojus“⁴⁵.

Dėmesys gimtai Briedžiūnų sodybai, gamtai:

Sausi, sudžiūvę stagarai žiedų ir pievos mano namų, ir pievos gyvenimo, ir pievos... pievos prie miško.

44 Gail Gelburd-Kimler, „Elena Urbaitis“, in: *Arts Magazine*, Vol. 54, No. 4, 1979 gruodis.

45 Ona Kunskenė, „Apie Kazę“, p. 90.

Prie miško pievos. Pievos šioje pusėje miško. Žalio miško. Žalio net tada, kada būna apsnigtas. Žalio miško. Laikiniai pilkas. Laikina pieva balta... Toj laikinai baltoje pievoje – tamsūs, beveik juodi, stagarai buvusių žiedų, violetinių su rožiniu atspalviu... Einu skinti tų žalioje pievoje stagarų, baltoje pievoje gražių, labai gražių sudžiūvusių stagarėlių. Sudžiūvusių, buvusių, nebūšančių, niekada daugiau jau nebežydėšančių žiedų... O dabar tie stagarai. Altorius. Šventės, šventė tampa čia, toje jau mano šventovėje. (Vieta laikino buvimo, kurioje gali būti pastatytas altorius mano šventei... arba dar nepastatytas sugriautas...) Taip greit griaujami daiktai ir įvykiai, kurie šito net neįaučia, nežino... (1976, sausis)⁴⁶

Atėjus į grynojo meno pasaulį iš tekstilės, „tarp kolegų tapytojų, kaip ji vadino *spalvotojų*, tarpe Kazė buvo svetima“⁴⁷. Ji niekada netapė „portretų už kotletus“⁴⁸, niekam netarnavo. Informacijos stygių apie už geležinės uždangos vykstantį meno gyvenimą padėjo malšinti lenkų kalbos mokėjimas, „lenkų literatūra, kultūra anuomet domėjomės visi. Žurnalai *Sztuka*, *Projekt*, *Przegląd artystyczny*, laikraščiai *Polityka*, *Przegląd literacki* iki Nepriklausomybės buvo atgaiva“⁴⁹.

Pirmoji dailininkės darbų paroda buvo surengta 1968 m. Vilniaus *Vagos* leidyklos posėdžių salėje, nuošalesnėje, ne oficialių renginių erdvėje – laisvai instaliuoti patalpoje, sukabinti ant kėdžių atlošų ir sienų kūriniai. Monochrominiame (lygiame) fone išdėstyti, lyg išmargintame audinyje, konstruktyviai išskaidytų figūrų, abstrakčių detalių fragmentai, romios žemės ir dangaus spalvos bei balzganai juoda potėpio linija liudijo

46 *Tekstai sau. Kazimiera (Kazė) Zimblytė. Tylusis modernizmas Lietuvoje 1962–1982*, p. 131.

47 „Elonos Lubytės pokalbis su Birute Stulgaitė“, in: *Kazė. Akimirkos*, p. 93.

48 Nuoroda į LTSR dailininkų sąjungos vasaros metu rengtus tapybos plenerus kolūkiuose, kai tapantys kolūkiečių portretus menininkai būdavo aprūpinami būstu ir maistu. Iš: „Lubytės pokalbis su architektu Albinu Petru Puriu, 2003 10 17, in: *Kazė. Akimirkos*, p. 96.

49 *Ibid.*, p. 96–97.

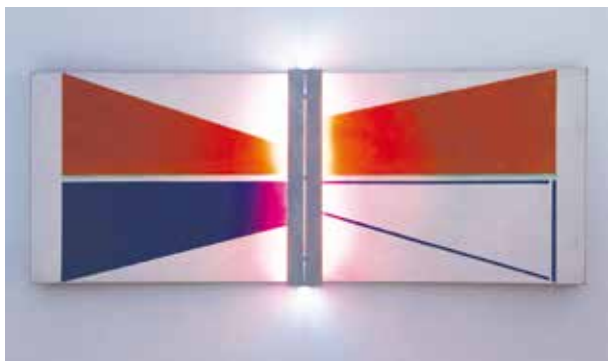
7. Kazimiera Zimblytė, *Žalias*, 1984, drobė, aliejus, 170×170, LATGA, Vilnius 2013

Kazimiera Zimblytė, *Green*, 1984

anuometinį autorės susidomėjimą Paulio Klee kūryba. Paroda sulaukė kolegų dėmesio ir valdžios nepasitenkinimo – po dviejų dienų ji buvo uždaryta. O leidyklai įsakyta be LTSR kultūros ministerijos leidimo nerengti jokių parodų. Rašytoje sau ir niekur nepublikuotoje parodos recenzijoje tapytojas Vincas Kisarauškas anuomet apčiuopė svarbiausias ir toliau plėtotas dailininkės kūrybinės raiškos ypatybes. Jis rašė:

kad dailininkės kūrybą norėtusi apibūdinti kaip pasaulį, kuriame nėra daiktų, nėra tapybos įprastine prasme. Paveikslai – tai nuotaikos, tamsios ir ramios, lyrinės ir poetinės. Vienur kitur dar gali suvokti daiktų užuominas, kitur nėra nei to. Retas ir keistas sugebėjimas – nieko nesakyti, tapant tik pačią nuotaiką. Paveikslai pilni tylos ir balzganų sutemų, niekas nejuda, nėra jokios įtampos. Didžiulis atsipalaidavimas ir betarpiškumas.⁵⁰

50 Lietuvos Respublikos literatūros ir meno archyvas, f. 140, ap. 1, b. 265, l. 8.

8. Elena Urbaitytė-Urbaitis, *Geometrinis peizažas*, 1979, aliuminis, fluorescencinės lempos, drobė, aliejus, 114×241, LDM, S-2974

Elena Urbaitytė-Urbaitis, *Geometric landscape*, 1979

Tolesnis Zimblytės kūrybinis kelias vedė skaidrėjančių, minimalios metafizinės gelmės tapybos drobių link, kur giliausias žemės spalvas keičia skambi žolės žaluma, dangaus mėlis, purpurinis (popiežiaus, kaip sakydavo dailininkė) raudonis, aukso ir sidabro švytėjimas, liudijantis glaudų ryšį tarp realaus (mėgstamos gimtojo Briedžiūnų kaimo pievos) ir sakralaus pasaulių. Ilgainiui, netilpdama griežtame porėmio plote, dailininkė pradeda tapyti, piešti ant laisvai erdvėje plazdančių ilgų popieriaus juostų, kurios vėliau persikūnija į skaidraus ryžių popieriaus instaliacijas, rodytas Jeruzalės skulptorių sode, gimtojoje sodyboje (1978, 1979). Stebint, kaip kurdama minimalias kompozicijas Zimblytė sutaurina įprastas medžiagas – drobę, medį, kad kūrinyje sušvinta sumaniai panaudoti sovietiniai bronziniai radiatorių milteliai, prieš akis išskyla puiki šeimininkė, net iš surūdijusio kirvio gebanti išvirti gardžią sriubą. Kas, nepriklausant LTSR dailininkų sąjungos Tapybos sekcijai bei negalint įsigyti pagal nario pažymėjimą parduodamų specializuotoje sąjungos parduotuvėje dažų, iš tiesų buvo nelengva.

Apibendrinę abipus *geležinės uždangos* plėtotus Urbaitytės-Urbaitis ir Zimblytės kūrybinius ieškojimus, pastebime abiejų menininkų siekį įvaizdinti egzistencinius trauminius, politinės emigracijos ir okupacijos išgyvenimus. Sugretinę abiejų menininkų

brandžiojo laikotarpio, postmodernistinės minimalistinės raiškos kūrinius, regime *atsivėrimo* laikyseną išpažįstančios Urbaitytės-Urbaitis kūrybos marga, energingai smalsų meno pasaulyje pasireiškusių srovių refleksiją. Tuo tarpu *atsiribojimo* laikyseną išpažįstančios, galimybių refleksuoti esamojo laiko Vakarų meno sroves ir judėjimus neturėjusios Zimblytės kūryboje raiški nuosekli savarankiškai atrastų/išgrynintų meninių sprendimų plėtotė.

APIE KŪRYBOS SKLAIDOS SAVITUMUS

ABIPUS GELEŽINĖS UŽDANGOS

Gretinant menininkų kūrybos sklaidos viešumoje aplinkybes ir vėl tenka grįžti prie abipus *geležinės uždangos*, t. y. planinės ekonomikos (LTSR) ir rinkos santykių (Amerika) sistemų skirtumų.

Anapus *geležinės uždangos* kūrybos sklaidą lėmė konkurenciniai, laisvos rinkos santykiai. XX a. pabaigoje Niujorke gyveno ir kūrė per 70 000 menininkų. Urbaitytė-Urbaitis žinojo Vakarų meno rinkos, menininko ir galerijos bendradarbiavimo taisykles, aktyviai rūpinosi savo kūrybos pristatymu ir sklaida.

Norint būti pripažintu menininku Amerikoje, reikalinga priklausyti hierarchinei galerijų struktūrai, kuri yra privačių asmenų rankose. Galerijų savininkų svarbiausias tikslas – pasipelnėti. Žymiosios galerijos ieško originalių kūrinių, nes jie neša pelną. Galerijų direktoriai išpūstomis reklamomis parduoda meno kūrinius vis tiems patiems klientams bei kolekcionieriams. Vaikantis vien tik originalumo, galerijų sprendimai kartais tampa nepatikimi, bet Amerikos kolekcionieriai paprastai paiso prestižinių galerijų nuomonių, nes susidaryti savąjį yra sunkus uždavinys, reikalaujantis erudicijos ir meno istorijos pažinimo.⁵¹

51 Elena Urbaitis, „Pasirinkimai, galimybės, galvosūkių“, in: *Aidai*, 1989, Nr. 3, p. 216.

Ji ilgą laiką bendradarbiavo su viena pirmųjų, 2008-aisiais penkiasdešimtmetį atšventusia, kooperatyvine galerija „Phonex“. Tačiau dirbdama dailės mokytoja valstybinėje mokykloje, kartais sėkmingai investuodama, gaudama stabilias pajamas, su savo darbais skirdavosi nenoriai, neskubėdavo jų parduoti. Ką patvirtina ir prierasas puseserei Ritai Kuguolienei, ant nuotraukos užfiksavusios 1962-ųjų parodai besirengiančią menininkę:

Mielai Ritulei, Ruošiantis parodai. 1962. Aliutė. Pa-veikslas, kuris yra ant žemės, fronte labai patiko milijonieriui W. Crysler, kuris yra didelis kolekcionierius. Jis pradėjo derėtis su manimi, aš buvau labai nustebinta ir nenusileidau nei vieno cento. Vėliau iš kitų girdėjau, kad tokiu būdu ir krauna tuos milijonus – perka kiek galima pigiau ir parduoda kiek galima brangiau.⁵²

Iš Lietuvos atsivežtus ir Amerikoje sukurtus darbus saugojo visą gyvenimą, po mirties, testamentu išsakytoje valioje pasirūpino, kad jie (per 2000 darbų ant popieriaus (piešinių, koliažų, akvarelių, grafikos atspaudų), tapybos drobių ir skulptūrinių objektų) sugrįžtų namo.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, menininkė įsitraukė į mūsų šalies kultūrinį gyvenimą, savo Amerikoje sukurtus darbus pristatė personalinėse (*Iliuminuoti konstruktai*, 1997, ŠMC; *Darbai ant popieriaus*, 2000, M. K. Čiurlionio nacionalinis dailės muziejus, „Lietuvos aido“ galerija) ir grupinėse parodose, talkinant meistrams įgyvendino ambicingus skulptūrų viešose erdvėse projektus *Erdvės skrydis*, 1992, Spaudos rūmai, Vilnius / dabar – Europos skulptūrų parke; *Atspindžiai*, 1995, Europos skulptūrų parkas; skulptūrų ekspozicija *Plienai dabar*, 1996–1997, Techninės bibliotekos kiemelis, Vilnius.

Tuo metu, kai šia puse *geležinės uždangos*, planinės ekonomikos aplinkoje baigusi tekstilės studijas Zimblytė:

52 Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 678, b. 27, l. 15.

9-10. Kazimiera Zimblytė, *Ryžių popieriaus akcija Briedžiūnuose. I-IV*, 1979, LATGA, Vilnius 2013
Kazimiera Zimblytė, *Rice paper action in Briedžiūnai. I-IV*, 1979

kurį laiką turėjo užsakymų, bendradarbiavo su fabrikais. Kūrė tekstilės marginimo projektus, kurie buvo originalūs ir patrauklūs. Projektai žavėjosi „Kauno audinių“ specialistai, kuriems Kazės projektai buvo atgaiva gamybos rutinoje. Tačiau norint sėkmingai naudotis gamybos technologijomis ir galimybėmis, reikėjo fabrike įsidarbinti. Dailininkų, dirbančių gamykloje, kūryba buvo fabriko nuosavybė, taigi ne visi su tuo nuasmeninimu galėjo susitaisyti. <...> Kurį laiką Kazė sėkmingai bendradarbiavo su architektais. <...> Bet greitai sustiprėjęs centralizuotas valdymas apsunkino originalių darbų finansavimą ir vykdymą. Nuolatinis leidimų, sprendimų maldavimas ir komplikotas užsakymų įgyvendini-

mas ištesdavo įvykdymo terminus. <...> Iš prigimties ambicinga, negalėdama savęs visiškai realizuoti Kazė įniko į tapybą ir grafiką. Galėjo į šią sritį pastūmėti ir šeimos lūžis [skyrybos su tapytoju Vincentu Geču – E. L.], kurį Kazė stipriai išgyveno.⁵³

Jos darbai buvo žinomi, bet plačiai nepasklido. Jos piešiniai galėjo būti nuostabios iliustracijos poezijai, bet netapo. Trukdė susiskirstymas kūrybinėmis sekcijomis. Kazė nebuvo atstumta, tik patys dailininkai neskyrė jai vietos. Nekviesdavo į pirkimus, kuriuose būdavo įgyjami kūriniai viešbučių, ligoninių, administracinių pastatų interjerams. <...> Tokią padėtį kentė ne ji viena. <...> Anuomet turėjau daug reikalų su Dailininkų sąjunga, galiu pasakyti, kad daugelis dailininkų, ne tik pradedančiųjų, bet ir turinčių pripažinimą, vardus ir padėtį nuolat ko nors prašydavo. Kazei nebuvo lengva, tačiau ji niekada nesižemino, ji kalbėdavo apie profesiją, apie parodas, apie paskutines karštas žinias, informaciją, kurią sugaudavo išvykoje ar spaudoje. Niekada nekalbėjo apie buitį, kirpėjas, siuvėjas ir kt. <...> Nors į buitį ji stengėsi nekreipti dėmesio, bet buitį, reikėtų manyti, ją slėgė.⁵⁴

Tiesa, jos bendraminčiai, kolegos susipažinti su naujaisiais dailininkės darbais, be jau minėtos 1968 m. parodos vykusios „Vagos“ leidykloje Vilniuje, galėjo peržiūrose/parodose Juditos ir Vytauto Šerių namuose (1968, 1971), skulptoriaus Vlodo Vildžiūno dirbtuvėje, namuose, Jeruzalės sode (1978, 1979), Maskvos *undergroundo* dailininkų Rakitinų bute – privačioje galerijoje (1979), su ryžių popieriaus instaliacijomis – dailininkės sodyboje (1978, 1979). Taikliausiai Zimblytės santykį su jos neišsileidusiu į jubiliejinius ir reprezentacinius renginius viešuoju meno gyvenimu atspindi frazė: „Kam man miesto parodų salės, jei aš turiu savo daržinę parodoms!“⁵⁵.

53 Elonos Lubytės pokalbis su architektu Albinu Petru Purium, 2003 10 17, p. 96.

54 *Ibid.*

55 Ona Kunsienė, „Apie Kazę“, p. 90.

Atkūrus nepriklausomybę Lietuvoje stebimas siekis įtvirtinti visose ūkio srityse, taip pat ir kultūroje/mene, rinkos santykius. Pradėjo formuotis privačių meno galerijų tinklas. Pasikeitus politinei sistemai, visuomenėje pamažu kilo susidomėjimas, poreikis kolekcionuoti „tyliojo modernizmo“ kūrėjų darbus.

Zimblytė tapo „Lietuvos aido“ galerijos dailininke, čia rengtos jos personalinės parodos, sutvarkytas, perduodant geriausius darbus Lietuvos dailės muziejui (per 500 darbų, didžioji dalis – darbai ant popieriaus (piešiniai, moliatipijos, akvarelės, juostos), keletas – tapybos, tekstilės kūrinių). Zimblytės palikimo sklaida „Lietuvos aido“ galerininkė Birutė Patašienė rūpinasi ir šiandieną. 1993–2012 m. galerija surengė per dvidešimt autorės kūrybos pristatymų Lietuvoje ir užsienyje.

VIETOJ IŠVADŲ

Abipus *geležinės uždangos* atsidūrusių menininkų kūrybinius ieškojimų *pasirinkimus* veikė ne tik jaunystėje patirtos/išgyventos politinės okupacijos ir emigracijos traumos, egzistenciniai išgyvenimai atsidūrus svečioje (Amerika/Niujorkas) ir Sovietų okupuotoje (LTSR) aplinkoje, bet ir geopolitinės sistemos, kuriose atsidūrė menininkės, lėmė skirtingus – *atsivėrimo* (Urbaitytė-Urbaitis) ir *atsiribojimo* (Zimblytė) – kūrybinius ieškojimus. Tapačiai skirtingas patirtis tyrinėjantis pasakojimas konstruojamas remiantis rašytiniais menininkų šaltiniais (dienoraščiais), bičiulių atsiminimais, kūrybos vertintojų (kritikų) atsiliepimais. Šio teksto autorei svarbi aptariamos istorijos pabaiga, tiksliau tai, kad vykdant jų valią rašytinis ir kūrybinis palikimas, patekęs į Lietuvos muziejus ir archyvus, gali tapti svarbiu lietuvių vėlyvojo modernizmo ir postmodernizmo išsivijoje (Urbaitytė-Urbaitis) bei LTSR „tyliojo modernizmo“ (Zimblytė) tyrėjų šaltiniu.

Gauta 2013-02-06

LITERATŪRA

- „Dailininkės Kazimieros Zimblytės jaunystės dienoraščio fragmentai“, in: *Eskizai*, Nr. 18, 2008.
- Daugirdaitė Solveiga, „Aliutė Urbaitytė kalbasi su Elena Urbaitis“, in: *Dailė*, 2012/1.
- Gelburd-Kimler Gail, „Elena Urbaitis“, in: *Arts Magazine*, Vol. 54, No. 4, 1979 gruodis.
- Kazė. *Akimirkos*, Kunskienės O. tekstas ir Lubytės E. pabaigos žodis ir pokalbiai su Birute Stulgaitė ir Algimantu Puriu, Vilnius: „Lietuvos aido“ galerija, 2005.
- K. P., „E. Urbaitytės kūrybos visuma“, in: *Draugas*, 1967 lapkričio 11.
- Kotler Philip, *Rinkodaros principai*, Kaunas: Poligrafija, 2003.
- Lubytė Elona, „Major Events in Lithuanian History and Culture XX century“, in: *Art of the Baltics. The Struggle for Freedom of Artistic Expression under the Soviets, 1945–1991*, editors Alla Rosenfeld, Norton T. Doodge, Wilsted and Taylor, a co-publication of Zimmerly Art Museum, 2002, p. 407–447.
- Lubytė Elona, *Permainų svoris. Dailės vadyba Lietuvoje 1988–2006*: Mokomoji knyga dailininkams ir tiems, kurie jiems padeda, *Arx Baltica* spaudos namai, 2008.
- Marshal Gordon, *The concise Oxford dictionary of Sociology*, Oxford, 1994.
- Nubaustieji. *Ignu Urbaičio ir jų artimųjų likimas okupuotoje Lietuvoje*, sud. Elena Urbaitis, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2007.
- „Pusvalandis prieš kelionę. Skulptorę ir tapytoją Elena Urbaitis kalbina Ramutė Rachlevičiūtė“, in: *Literatūra ir menas*, 1992 rugsėjo 26, p. 9.
- Tekstai sau. Kazimiera (Kazė) Zimblytė. Tylusis modernizmas Lietuvoje 1962–1982*, p. 131.
- „Tikrieji mano namai – metalinė erdvė. Elena Urbaitis atsako į dailėtyrininkės Ingridos Korsakaitės klausimus“, in: *Literatūra ir menas*, 1995 liepos 22, p. 13.
- Urbaitis Elena, „Autobiografinės nuotrupos“, in: *Kultūros barai*, 2006, Nr. 8/9.

CHOICES: ARTISTIC RESEARCH OF TWO ARTISTS ON BOTH SIDES OF THE IRON CURTAIN

Elona Lubytė

KEYWORDS: choices, *iron curtain*, traumas of occupation and emigration, creative exploration of *opening up* and *distancing*.

SUMMARY

In this article, which employs a comparative research method, the creative output of two Lithuanian women artists working on both sides of the *iron curtain*, the work of Elena Urbaitytė-Urbaitis (1922–2006) and Kazimiera Zimblytė (Kazė) (1933–1999) is juxtaposed for the first time. Attention is drawn to the *choices* made by artists – to creative searches that happened in the different geopolitical systems: in socialism, the politically controlled planned economy (Lithuania, USSR/Kazimiera Zimblytė) and capitalism, democratic market economy (New York, USA/ Elena Urbaitytė-Urbaitis). Examining and comparing the work of the two authors, the article concentrates on:

- The trauma of political emigration and occupation, endured by artists and how it influenced their work;
- The distinction between developing creative *choices* on both sides of the *iron curtain* – *opening up* (Urbaitytė-Urbaitis) and *distancing* (Zimblytė);
- The distinctions of publicity of creative work on both side of the *iron curtain*.